

Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich jako wyraz przemian systemowych (na przykładzie województwa białostockiego)

Złożony proces transformacji polskiej gospodarki postawił rolnictwo w obliczu nowej sytuacji, a przede wszystkim: niepewnych cen, konieczności szukania rynków zbytu, znacznego spadku popytu na żywność, rosnących cen na środki produkcji, drogich kredytów i wysokich podatków. Ze względu na swoją specyfikę wieś i rolnictwo są w gospodarce rynkowej w nieco gorszej sytuacji niż miasto i działy pozarolnicze. Dotychczasowe badania wskazują, iż rozwój pozarolniczej działalności gospodarczej intensywniej przebiega w miastach niż na wsi.

Zmiana charakteru funkcjonowania obszarów wiejskich w wyniku procesów modernizacyjnych rolnictwa w obecnych warunkach jest raczej niemożliwa. Wynika to z ogólnego zacofania ekonomicznego, niskiej efektywności rolnictwa, przestarzałych technologii produkcji, niedoposażenia w podstawowe środki produkcji, wreszcie niskich dochodów rodzin rolniczych (niska stopa akumulacji).

Stąd też podstawowym warunkiem ożywienia rozwoju obszarów wiejskich województwa białostockiego jest tworzenie i pobudzanie szeroko rozumianej przedsiębiorczości na wsi i w rolnictwie, która może stać się podstawowym czynnikiem wzrostu dochodów ludności wiejskiej, w tym rolniczej¹. Rozwój przedsiębiorczości to przede wszystkim nowe miejsca pracy dla nie wykorzystywanych nadwyżek zasobów siły roboczej, wykazywanych w rejestrach bezrobotnych oraz ukrytych w gospodarstwach rolnych.

Pojęcie przedsiębiorczości jest bardzo złożone. Rozumiana jest ona w rozmaity sposób i dotyczy zarówno podmiotów zbiorowych, jak i indywidualnych. Pojęcie „przedsiębiorczość” rozumiane jest w niniejszej pracy jako proces polegający na podejmowaniu działalności gospodarczej w głównej mierze

---

¹ Zob. K. Duczkowska-Małysz, *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości*, (w:) *Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich*, Ogólnopolska Konferencja Naukowa, IRWiR PAN, SGGW, Warszawa 1993, s. 14.

przez osoby fizyczne. Jest to pewne uproszczenie, jednakże niezbędne dla przejrzystości opracowania.

Ze względu na znaczenie rozwoju przedsiębiorczości w procesie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, w tym szczególnie zagospodarowania rezerw zasobów pracy, analizie poddano dynamikę rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej oraz jej strukturę, jak również wykazano zależność pomiędzy rozwojem przedsiębiorczości a funkcjami obszarów wiejskich i charakterem populacji wiejskiej. Z uwagi na brak szczegółowych danych statystycznych w skali całego województwa, charakteryzujących powyższe zagadnienia, badania zawężono do 6 wybranych celowo gmin. Dobór celowy oparty był na pięciu zasadniczych kryteriach:

- zróżnicowanie kategorii funkcjonalnych obszarów wiejskich²,
- zróżnicowanie demograficzne³,
- zróżnicowanie warunków produkcji rolniczej,
- różny poziom działalności pozarolniczej⁴,
- różna stopa bezrobocia zarejestrowanego.

Kryteria te umożliwiły taki dobór gmin, który zapewnił w znacznym stopniu możliwość odnoszenia wyników badanych gmin o zbliżonych charakterystykach.

Na podstawie powyższych kryteriów wytypowano następujące gminy: Suchowola – zaliczona do kategorii funkcjonalnej I, do II rejonu demograficznego, charakteryzująca się niższym od województwa wskaźnikiem jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (52,6), średnią powierzchnią gospodarstwa wynoszącą 11,45 ha, jednym z najwyższych w województwie odsetkiem gospodarstw o powierzchni powyżej 15 ha (32,9%), wskaźnikiem nasycenia podmiotami gospodarczymi⁵ wynoszącym 2,0 oraz przeciętną stopą bezrobocia (12,2-14%);

---

² Delimitację obszarów wiejskich województwa białostockiego wykonano za pomocą metody normalizacji cech i grupowania obiektów. Uzyskano w ten sposób 10 kategorii funkcjonalnych, z których 5 charakteryzuje 44 gminy województwa, a kolejne 5 – 5 pozostałych gmin, potraktowanych jako kategorie przejściowe, różniące się w znacznym stopniu od pozostałych. Do badań wybrano gminy zaliczone do trzech najliczniej reprezentowanych kategorii funkcjonalnych: kategoria I – o dominującej funkcji rolniczej, kategoria III – o przewadze funkcji rolniczych z udziałem przemysłu i budownictwa oraz kategoria IV – o przewadze funkcji rolniczo-leśnych z udziałem przemysłu.

³ Podział gmin województwa białostockiego pod względem charakteru populacji wiejskiej na trzy rejonu demograficzne oraz przestrzenne zróżnicowanie tej populacji przedstawiono w opracowaniu R. Przygodzkiej, *Zasoby pracy jako determinanta wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich*, (w:) *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w aspekcie przewyższenia przeludnienia agrarnego*, Zeszyty Naukowe nr 43, Akademia Rolnicza, Kraków 1995, s. 274-276.

⁴ Tamże, s. 278-279.

⁵ Wskaźnik nasycenia podmiotami gospodarczymi to stosunek liczby podmiotów gospodarczych do 100 mieszkańców obszarów wiejskich.

- Juchnowiec Dolny – zaliczony do kategorii III i I rejonu demograficznego, charakteryzujący się wyższym od wojewódzkiego wskaźnikiem jakości rolniczej produkcyjnej wynoszącym 59,2, jedną z najniższych przeciętną powierzchnią gospodarstwa wynoszącą 5,7 ha, bardzo niskim odsetkiem gospodarstw powyżej 15 ha (7,9%), wysokim wskaźnikiem nasycenia podmiotami gospodarczymi (3,7) oraz wysoką stopą bezrobocia (powyżej 16%);
- Sokółka – zaliczona do I kategorii funkcjonalnej i II rejonu demograficznego, charakteryzująca się niższym niż w województwie wskaźnikiem waloryzacji (51,7), zbliżoną do przeciętnej w województwie średnią powierzchnią gospodarstwa (9,11 ha), wysokim odsetkiem gospodarstw powyżej 15 ha (22,9%), wskaźnikiem nasycenia w podmioty gospodarcze wynoszącym 1,6 oraz wysoką stopą bezrobocia (powyżej 16%);
- Michałowo – zaliczone do IV kategorii funkcjonalnej i III rejonu demograficznego, charakteryzujące się niskim wskaźnikiem waloryzacji (50,5), wyższą od wojewódzkiej przeciętną powierzchnią gospodarstwa (11,1 ha), przeciętnym w województwie odsetkiem gospodarstw powyżej 15 ha (19,1%), przeciętnym wskaźnikiem nasycenia w podmioty gospodarcze wynoszącym 1,6, stopą bezrobocia powyżej 16%;
- Brańsk – zaliczony do kategorii funkcjonalnej I i rejonu demograficznego III, charakteryzujący się najwyższym w województwie wskaźnikiem jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (64,10), typową dla województwa średnią powierzchnią gospodarstwa (9,25 ha), jak również typowym odsetkiem gospodarstw powyżej 15 ha (21,9%), przeciętnym wskaźnikiem nasycenia podmiotami gospodarczymi wynoszącym 1,4 oraz stopą bezrobocia (14,0%);
- Nurzec Stacja – zaliczony do kategorii IV i II rejonu demograficznego, charakteryzujący się najniższym w województwie wskaźnikiem jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (47,5), niższą niż województwa przeciętną powierzchnią gospodarstwa (7,8 ha), bardzo niskim odsetkiem gospodarstw o powierzchni powyżej 15 ha wynoszącym 10%, przeciętnym wskaźnikiem nasycenia jednostkami gospodarczymi (1,4) oraz najniższą stopą bezrobocia (poniżej 12%).

Materiał faktograficzny stanowiły dane zawarte w ewidencji działalności gospodarczej poszczególnych gmin.

Proces rozwoju pozarolniczej działalności na obszarach wiejskich badanych gmin w latach 1989-1995 przebiegał w różnym tempie i ze zróżnicowanym nasileniem. Potwierdzają to dane zawarte w tabeli 1. Największa liczba podmiotów gospodarczych powstała w analizowanym okresie w gminie Juchnowiec Dolny (522), najmniejsza zaś w Brańsku (121). Jednakże zupełnie odmiennie prezentują się wskaźniki dynamiki. Najsilniejsze tempo przyrostu firm wystąpiło w Michałowie. Ich liczba wzrosła 3,5-krotnie, zwiększając się w latach

1989-1995 z 56 do 195. W gminie tej, znaczna część pracowników rolnych utraciło pracę w wyniku likwidacji Państwowego Gospodarstwa Rolnego „Michałowó”, w związku z czym ludzie ci zaczęli podejmować działalność na własny rachunek. Najniższym przyrostem podmiotów gospodarczych charakteryzowała się Suchowola (o 17%). Wpływ na to miała przede wszystkim wysoka rotacja jednostek gospodarczych, mierzona stosunkiem podmiotów zlikwidowanych do utworzonych. Prawie we wszystkich latach wskaźnik rotacji w tej gminie jest zbliżony do 1, a w 1994 roku przekroczył 1, co oznacza iż liczba jednostek zlikwidowanych w tym roku była niższa od liczby jednostek utworzonych.

Największą stabilizacją rozwoju działalności gospodarczej charakteryzuje się gmina Brańsk. Na przestrzeni lat 1989-1995 liczba podmiotów zwiększyła się ponad trzykrotnie, przy czym najsilniejsze tempo przyrostu przypadło na lata 1990-1994. Wzrost liczby firm jest wynikiem systematycznego tworzenia nowych, obok istniejących już firm. Świadczą o tym najniższe spośród badanych gmin wskaźniki rotacji, bliskie prawie 0. Jedynie 1995 rok przyniósł pewne zachwianie tak wyraźnie zarysowanej tendencji (wskaźnik rotacji wyniósł 1,37). Należy zaznaczyć, iż z 11 podmiotów zlikwidowanych w 1995 roku, 3 utworzono i zlikwidowano w tym samym roku. Oznaczać to może, że pewne segmenty rynku w tej gminie są już wypełnione.

W pozostałych gminach zarówno tempo, jak i rotacja podmiotów gospodarczych wykazują zbliżony poziom. Zaobserwować można stały wzrost liczby firm, przy czym najsilniejszy wystąpił w pierwszych latach transformacji. W wyniku konfrontacji na rynku liczba podmiotów likwidowanych sięga połowy liczby podmiotów tworzonych (wskaźnik rotacji kształtuje się na poziomie około 0,5). Potwierdzenie zakończenia okresu żywiołowego rozwoju działalności gospodarczej przypadającej na lata 1990-1992 można znaleźć w badaniach L. Ostrowskiego⁶.

Struktura rodzajowa działalności gospodarczych funkcjonujących na terenie badanych gmin jest bardzo zróżnicowana. Klasyfikacja rodzajowa podmiotów gospodarczych zastosowana w tabeli 2 ma odmienny charakter, niż spotykane w literaturze podmiotu, jednak podział ten wydaje się słuszny, bowiem oddaje stopień nasilenia rozwoju pozarolniczych funkcji badanych gmin.

Do jednostek handlowych zaliczono sklepy spożywcze, spożywczo-przemysłowe, przemysłowe, handel wielobranżowy, handel obwoźny, jak również coraz powszechniejszą działalność marketingową, związaną z systemem dystrybucji takich firm, jak np. Amway.

Usługi bytowe obejmują taką działalność, jak; fryzjerstwo, krawiectwo, szewstwo, naprawa AGD, RTV, szklarstwo, fotografia, gastronomia, hotelarstwo. Do usług o charakterze socjalnym zaliczono przedsięwzięcia z zakresu opieki zdrowotnej (gabinety lekarskie, dentystyczne itp.), kluby, kawiarnie, obiekty sportowe.

⁶ Zob. L. Ostrowski, *Rozwój inwestycji i przedsiębiorczości na wsi (wyniki sondażu IER i GZ z 1994 r.)*, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy nr 372, IERiGZ, Warszawa 1995, s. 26.

Tabela 1. Dynamika rozwoju pozarolniczej działalności osób fizycznych w badanych gminach

Gmina	Rok	Zakłady prowadzone przez osoby fizyczne ^{a)}		Stan na koniec roku	Dynamika rok poprzedni = 100	Dynamika 1989 r. = 100	Zakłady zlikwidowane / zakłady utworzone (rotacja)
		zlikwidowane	utworzone				
1	2	3	4	5	6	7	8
Brańsk	1989	1	40	39	–	100	0,02
	1990	0	8	47	120	120	0,00
	1991	0	14	61	129	156	0,00
	1992	1	24	84	137	215	0,04
	1993	0	15	99	117	253	0,00
	1994	1	26	124	125	317	0,03
	1995	11	8	121	97	310	1,37
Juchnowiec	1989	25	223	198	–	100	0,11
	1990	34	96	260	131	131	0,35
	1991	49	152	363	138	183	0,32
	1992	81	116	398	109	201	0,69
	1993	51	101	448	112	226	0,50
	1994	84	120	484	108	244	0,70
	1995	67	105	522	107	263	0,63
Michałow	1989	4	60	56	–	100	0,06
	1990	17	49	88	157	121	0,34
	1991	24	43	107	121	191	0,55
	1992	26	44	125	116	223	0,59
	1993	39	59	145	116	258	0,66
	1994	31	63	177	122	316	0,49
	1995	38	56	195	110	348	0,67
Nurzec Stacja	1989	4	69	65	–	100	0,05
	1990	12	23	76	116	116	0,52
	1991	11	26	91	119	140	0,42
	1992	12	25	104	114	160	0,48
	1993	11	24	117	112	180	0,45
	1994	16	22	123	105	189	0,72
	1995	13	26	136	110	209	0,50

1	2	3	4	5	6	7	8
Sokółka	1989	0	93	93	–	100	0,00
	1990	18	30	105	112	112	0,60
	1991	22	42	125	119	134	0,52
	1992	22	42	145	116	155	0,52
	1993	21	29	152	104	163	0,72
	1994	26	36	162	106	174	0,72
	1995	11	15	166	102	178	0,73
Suchowola	1989	7	147	140	–	100	0,04
	1990	28	46	158	113	112	0,60
	1991	32	33	159	101	113	0,96
	1992	26	28	161	101	115	0,92
	1993	27	31	166	103	118	0,87
	1994	34	27	159	95	112	1,25
	1995	27	32	164	103	117	0,84

a) ze spółkami cywilnymi

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ewidencji działalności gospodarczej urzędów badanych gmin.

Specyficzny w badanych gminach jest rozwój tzw. usług leśnych. Obejmują one działalność z zakresu ścinki drzew (drwalstwo), wywozu i przewozu dłużycy, prac pielęgnacyjnych w szkółkach leśnych, skupu i sprzedaży drewna, jak również skupu runa leśnego.

Działalność transportowa to przewóz ładunków oraz osób o zasięgu lokalnym i pozalokalnym. Do grupy tej zaliczono również taksówkarstwo.

W grupie „zakłady” uwzględniono przedsięwzięcia o charakterze rzemieślniczo-produkcyjnym. Znalazły się tu więc: wszelka działalność z zakresu mechaniki pojazdowej (elektromechanika, lakiernictwo, blacharstwo, wulkanizacja), produkcji materiałów budowlanych (betoniarstwo, ceramika budowlana, wyrób cegieł i pustaków, kaflarstwo), tartacznictwa, stolarstwa (usługi stolarskie, wyrób parkietów i mozaiki podłogowej, listew, mebli, skrzyń i opakowań drewnianych, ram okiennych itp.). Zakłady instalatorskie obejmują działalności związane z instalowaniem elektryczności, centralnego ogrzewania, gazu, hydrauliki, anten satelitarnych itp. Do grupy zakładów ogólnobudowlanych zaliczono przedsięwzięcia z zakresu robót budowlano-remontowych, murarstwa, tynkarstwa, malarstwa, tapicerstwa, prac ziemnych, zduństwa, dekarstwa, studniarstwa itp. W grupie „inne” znalazły się zakłady wytwarzające wyroby z tworzyw sztucznych, gliny (garncarstwo, rzeźbiarstwo), wikliny, skóry i innych nierolniczych surowców.

Kolejna grupa działalności gospodarczych obejmuje przedsięwzięcia związane z obsługą rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego. Usługi dla rolnictwa dotyczą obsługi maszynowej produkcji rolniczej (i ogrodniczej) jak również obsługi maszyn rolniczych. Do grupy tej zaliczono także zakłady naprawy maszyn rolniczych. Pozostałe jednostki obsługujące rolnictwo to punkty skupu płodów rolnych, usługi weterynaryjne i inseminacyjne, punkty sprzedaży środków do produkcji rolniczej. Przetwórstwo rolno-spożywcze to podmioty prowadzące działalność z zakresu rzeźnictwa i masarstwa, młynarstwa, piekarnictwa, cukiernictwa, przetwórstwa owocowo-warzywnego, makaroniarstwa, wytwórnictwa wód mineralnych i napojów.

Do grupy „pozostałe” rodzaje działalności zaliczono nie sklasyfikowane wcześniej przedsięwzięcia. Znalazły się tu na przykład: pośrednictwo ubezpieczeniowe, wynajem sprzętu pływającego, biura rachunkowe, usługi informacyjne, przegrywanie kaset, szkolenie kierowców itp.

We wszystkich gminach (za wyjątkiem Michałowa) najliczniej podmioty gospodarcze występują w grupie jednostek handlowych. Jest to ogólna prawidłowość, występująca w skali całego kraju. Wynika ona przede wszystkim z faktu, iż uruchomienie działalności handlowej, zwłaszcza małego punktu handlowego, nie wymaga dużych nakładów kapitałowych. Stąd też handel był tym działem gospodarki, który sprywatyzowano w najszybszym tempie. W warunkach niskiego poziomu infrastruktury i zacofania ekonomicznego wielu wsi badanych gmin, duże znaczenie ma handel obwoźny. Skrócił on drogę mieszkańców wsi do sklepów (nie we wszystkich wsiach są sklepy, np. w Michałowie i Brańsku co trzecia wieś nie ma sklepu, a w Sokółce – co piąta).

Działalność handlowa należy do grupy o największej rotacji jednostek gospodarczych. Wiele podmiotów w tej dziedzinie jest likwidowanych, a w ich miejsce powstają nowe. Zaledwie 20% ogółu firm funkcjonuje od 1989 roku. Duża rotacja jest korzystnym zjawiskiem z punktu widzenia potencjalnego klienta. Oznacza bowiem dużą konkurencję na rynku, a wraz z nią poprawę jakości oferowanych towarów, zróżnicowanie asortymentu, jak również lepszą obsługę klienta.

W badanych gminach bardzo niskie jest nasycenie w usługi bytowe i socjalne, przy czym koncentrują się one przede wszystkim w ośrodkach gminnych. Tylko w nielicznych wsiach występują jednostki świadczące tego typu usługi. Usługi socjalne nie występują zupełnie w gminie Brańsk i Nurzec Stacja.

Cechą szczególną w gminach Brańsk, Michałowo, Nurzec Stacja i Sokółka jest względnie wysoki odsetek podmiotów świadczących tzw. usługi leśne, przy czym najwyższy występuje w gminie Nurzec, a więc w gminie o najwyższym wskaźniku lesistości (73,2%). Mieszkańcy tych gmin oferują swoje usługi w zakresie pozyskiwania drewna i prac pielęgnacyjnych właścicielom lasów (przedsiębiorstwu „Lasy Państwowe” i prywatnym)⁷.

⁷ Ewidencja działalności gospodarczej dostarcza informacji o faktycznie zarejestrowanych podmiotach; z rozmów z przedstawicielami urzędów gmin, a zwłaszcza rozmów z ankietowanymi rolnikami wynika, iż prace takie wykonuje się najczęściej nielegalnie w lasach prywatnych.

Tabela 2. Struktura rodzajowa podmiotów gospodarczych w badanych gminach

Rodzaj działalności	Brańsk		Juchnowiec		Michałowó		Nurzec		Sokółka		Suchowola	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Handel	36	30,4	255	49,3	31	19,9	53	38,9	74	44,8	57	35,2
Usługi bytowe	2	1,6	21	4,0	28	14,3	7	5,1	6	3,6	12	7,3
Usługi socjalne	0	0,0	12	2,3	15	7,7	0	0,0	10	6,0	2	1,2
Usługi leśne	7	5,7	0	0,0	25	12,8	18	13,2	19	1,41	0	0,0
Transport	12	9,9	48	9,2	16	8,2	5	3,6	4	2,4	21	12,8
Zakłady, w tym:	47	38,8	142	27,2	56	27,8	43	31,6	40	24,0	36	21,9
• mechaniczne	1	0,8	20	3,8	7	3,5	2	1,4	6	3,6	7	4,3
• materiały budowlane	6	4,9	9	1,7	12	6,2	4	2,9	10	6,0	3	1,8
• stolarskie	2	1,6	16	3,1	16	8,2	7	5,1	10	6,0	2	1,2
• tartaki	5	4,1	1	0,2	0	0,0	0	0,0	6	3,6	2	1,2
• instalatorskie	4	3,3	14	2,7	4	2,0	5	3,6	0	0,0	5	3,0
• ogólnobudowlane	29	23,9	59	11,3	17	8,7	19	13,9	5	3,0	15	9,1
• inne	0	0,0	23	4,4	0	0,0	6	4,4	3	1,8	2	1,2
Rolnictwo i przetwórstwo rolno-spożywcze, w tym:	16	13,2	18	13,4	27	13,8	8	5,8	11	606	18	10,9
• usługi produkcyjne	5	4,1	5	0,9	5	2,5	3	2,2	0	0,0	1	0,6
• skup płodów rolnych	5	4,1	0	0,0	3	1,5	0	0,0	0	0,0	1	0,6
• usługi weterynaryjne i inseminacyjne	2	1,6	2	0,3	4	2,0	0	0,0	1	0,6	6	3,6
• ubój zwierząt	2	1,6	0	0,0	0	0,0	1	0,7	2	1,2	0	0,0

Zdigitalizowano i udostępniono w ramach projektu pn.

Rozbudowa otwartych zasobów naukowych Repozytorium Uniwersytetu w Białymstoku – kontynuacja,
dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Edukacji i Nauki
na podstawie umowy BIBL/SP/0040/2023/01

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
• masarnie	1	0,8	1	0,2	1	0,5	1	0,7	4	2,4	0	0,0
• młyny	1	0,8	1	0,2	0	0,0	0	0,0	2	1,2	4	2,4
• piekarnie	0	0,0	2	0,3	1	0,5	0	0,0	1	0,6	0	0,0
• handel środkami do produkcji rolnej	0	0,0	5	0,9	2	1,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
• inne	0	0,0	2	0,3	1	0,5	3	2,2	1	0,6	6	3,6
Pozostałe	1	0,8	26	4,9	7	3,5	2	1,4	2	1,2	18	10,9
Razem	121	100,0	522	100,0	195	100,0	136	100,0	166	100,0	164	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ewidencji działalności gospodarczej urzędów gmin.

Rozwój usług transportowych jest wynikiem ogólnego rozwoju gospodarczego. Łączy on w znacznym stopniu rynek lokalny z rynkami zewnętrznymi. Do 1989 roku był domeną sektora państwowego. Później natomiast prywatyzacji podlegał w głównej mierze transport samochodowy. Jego rozwój jest istotnym stymulatorem aktywizacji gospodarczej zarówno miast, jak i wsi. Szczególnie ważną rolę odgrywa na obszarach wiejskich, gdzie podstawowym surowcem są płody rolne, wymagające przewożenia ich nieraz na znaczne odległości. Likwidacja wielu jednostek państwowych i spółdzielczych obsługujących rolnictwo, długotrwały proces wprowadzania w ich miejsce prywatnych firm, pociągnęły za sobą konieczność przemieszczania surowców rolnych do odległych punktów skupu. Działalność transportową przejęli prywatni przedsiębiorcy, kupując na ogół stare samochody ciężarowe, bądź biorąc je w leasing. Najwięcej podmiotów gospodarczych świadczących usługi transportowe zanotowano w gminie Juchnowiec (48), na drugim miejscu plasuje się gmina Suchowola. W Sokółce i Nurcu jednostek świadczących usługi transportowe było kilka.

Po działalności handlowej najczęściej podejmowaną działalnością gospodarczą jest rzemiosło i drobna wytwórczość. Najwięcej podmiotów gospodarczych zaliczonych do grupy „zakłady” występuje w gminie Juchnowiec, jednak najwyższy odsetek posiada gmina Brańsk (38,8%). Prawie we wszystkich gminach dominują zakłady świadczące usługi ogólnobudowlane i stolarskie. Relatywnie wysoki udział mają jednostki wytwarzające materiały budowlane. Ich rozwój wiąże się z perspektywą tworzenia nowych miejsc pracy, bowiem w zakładach takich na ogół pracuje po kilka osób. Zakłady produkcyjne opierają swoją działalność przeważnie na lokalnych surowcach. Ich liczba jest niewielka, ponieważ na uruchomienie takiej produkcji niezbędny jest kapitał.

We wszystkich gminach, pomimo ich rolniczego charakteru, bardzo słabo przebiegają procesy rozwojowe działalności gospodarczej w zakresie obsługi rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego. Co dziesiąta firma w Brańsku, Michałowie i Suchowoli, a co dwudziesta w Nurcu, Sokółce i Juchnowcu prowadzi ten rodzaj działalności. Tworzenie zakładu funkcjonującego w otoczeniu rolnictwa wiąże się z dużym ryzykiem wynikającym z małego popytu na usługi rolnicze, jak również na artykuły żywnościowe. Jest to konsekwencją trudnej sytuacji ekonomicznej kraju i niskich dochodów ludności rolniczej i rodzin pracowniczych. Tworzenie punktu sprzedaży środków do produkcji, w warunkach niskiego zapotrzebowania na takie środki, jest przedsięwzięciem z góry skazanym na niepowodzenie. Jeszcze większym ryzykiem obciążone są zakłady przetwórstwa rolno-spożywczego, bowiem z jednej strony związane są z wysokimi nakładami kapitału na uruchomienie, a z drugiej strony ograniczone niskim popytem i ostrą walką konkurencyjną na rynku artykułów żywnościowych. Walkę tę wygrywiają firmy efektywne, o niskich kosztach produkcji i wysokiej technologii przetwarzania.

Analiza pozarolniczej działalności gospodarczej pozwala na stwierdzenie, iż kierunki jej rozwoju są zgodne z ukształtowanymi, podstawowymi funkcjami badanych gmin. Na czoło w aktywności ekonomicznej wysuwa się gmina Juchnowiec, w której występuje największa liczba podmiotów gospodarczych. Ich struktura rodzajowa odpowiada występującym funkcjom, tj. rolniczym z udziałem przemysłu i budownictwa. Podobnie w gminach o przewadze funkcji rolniczo-leśnych z udziałem przemysłu (Michałowice i Nurzec Stacja). Wysoki odsetek w strukturze podmiotów zajmują jednostki związane z leśnictwem i wytwórczością.

W gminach typowo rolniczych (Brańsk, Sokółka i Suchowola) należałoby zatem oczekiwać relatywnie wyższego udziału podmiotów gospodarczych obsługujących rolnictwo i przetwarzających płody rolne. Tymczasem z badań wynika, iż w gminach tych struktura działalności gospodarczej jest zbliżona do analogicznej struktury w pozostałych gminach, a pozarolniczą działalność gospodarczą związaną z rolnictwem prowadzi niewiele jednostek⁸. Należy zwrócić tu uwagę na stopień wykorzystania lokalnych uwarunkowań przyrodniczych. W gminie Brańsk na przykład dominują wśród działalności rzemieślniczo-wytwórczych zakłady świadczące usługi ogólnobudowlane i produkcji materiałów budowlanych, co wynika z występowania w gminie zasobów żwiru i piasków.

Analiza rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej w badanych gminach pozwala na stwierdzenie istotnych związków pomiędzy charakterystyką populacji wiejskiej, ukształtowanymi już funkcjami i poziomem przedsiębiorczości. Najbardziej widocznie zarysowują się one w gminie Juchnowiec, w której ludność wiejska cechuje się najkorzystniejszymi wskaźnikami demograficznymi, struktura funkcjonalna jest najbardziej zróżnicowana, a stopień nasycenia jednostkami gospodarczymi jest najwyższy wśród ogółu badanych gmin. Od prawidłowości tej odbiega nieco gmina Michałowice, zaliczona do III rejonu demograficznego, czyli o regresywnym typie populacji wiejskiej, w której zarówno liczba jednostek gospodarczych, jak i ich dynamika rozwoju, plasują tę gminę na drugim (po gminie Juchnowiec) miejscu. Jednakże wysoki odsetek w strukturze działalności tzw. usług leśnych (wyręb i pielęgnacja lasów), zawiąza w pewnej mierze rzeczywisty obraz, bowiem są to działalności niejako wymuszane przez konieczność ich rejestracji (wcześniej ludzie też się zajmowali działalnością tego typu i była to na ogół forma uzupełniania dochodów). Ponadto z uwagi na ukształtowane wcześniej funkcje pozarolnicze, gmina ta wykazuje wyższe tempo rozwoju przedsiębiorczości. Zatem należy uznać, iż na obszarach wiejskich, na których funkcja rolnicza uzupełniana jest innymi funkcjami, występują korzystniejsze warunki rozwoju przedsiębiorczości.

⁸ Prawidłowość powyższą potwierdzają również badania prowadzone w województwie toruńskim. Zob. E. Skawińska, *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w regionie toruńskim*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1994, s. 88.